

Møller og møllere, kulturhistorie

Hans Peter Poulsen
 Danske Slægtsforskere Egedal,
 27. oktober 2022

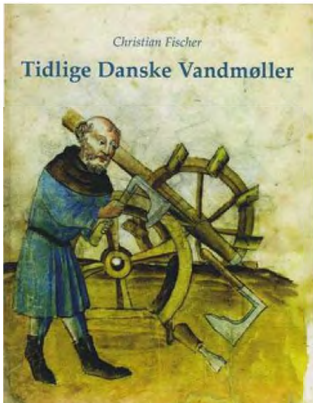

G. A. Cesari: "Christianshavn 1754" med Lille Mølle og Vor Frelzers Kirke
 25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 1 / 54

De første vandmøller i Danmark Silkeborg Museum

25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 2 / 54

Christian Fischer
Tidlige Danske Vandmøller

25-10-22 3 / 54

Esrum Klosters mølle 1679

Gilleleje Museum

25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 4 / 54

De første vindmøller i Danmark

1234 Den første vindmølle nævnes i skriftlige kilder

1513-23 Ældste billede af dansk stubmølle på kalkmaleri i Dronninglund Kirke

25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 5 / 54

Den ældste bevarede stubmølle

Bechs mølle ved Svaneke på Bornholm. Opført 1629, her fotograferet ca. 1910.

25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 6 / 54

De ældste vindmøller

- 1234 Den første vindmølle nævnes i skriftlige kilder
- 1513 lader Christian den 2. bygge den ældst kendte danske krudtmølle i Rønnebæksholm ved Næstved.
- 1590-92 bygger Tycho Brahe bygger papirmølle på Hven med Danmarks første overfaldshjul. (4 meter i diameter)
- 1619 lader Christian den 4. den første hollandske mølle opføre på Københavns vold mellem Vesterport og Nørreport.

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

7 / 54

København, set fra Valby Bakke 1587

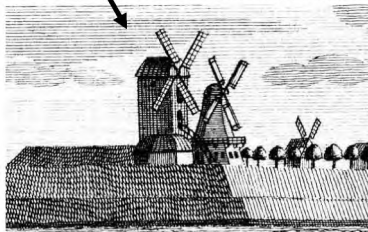

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

8 / 54

København, prospekt fra 1748

Stubmølle og hollandsk mølle side om side

hpp.dk

9 / 54

Store Magleby Mølle

Møllerprivilegium fra 1683

- Før enevælden
 - Landgildemøller
 - Mange små møller
- Under enevælden
 - Møllerprivilegium, eneret på maling af mel i et område
 - Mølletvang
 - Forbud mod små møller, gårdmøller
 - men forbuddet blev ikke altid overholdt: fx på Læsø
- Møllerprivilegiet ophører endeligt i 1862

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

11 / 54

Gårdmølle, stubmølle fra Læsø

Dethsgården på Frilandsmuseet
- min tip-3 oldefars gård

Dethsgården med mølle mærket "e"

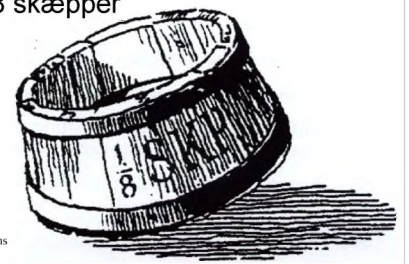
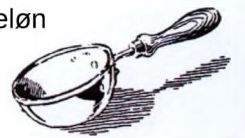
En stolt mølleeejer

Sylvester Larsen, Læsø
min mormors bror

Møllerens maleløn

- En toldekop (en pot) korn af hver skæppe
 - 1 pot = 0,97 liter
- En tønde korn = 8 skæpper
 - 1 skæppe = 18 potter = 17,39 liter

Møllerens status

- Mølleren havde høj status i landbosamfundet
 - Han var lige så uundværlig som præsten og smeden
- Mølleren var som regel også gårdmand
 - Og kromand
 - Og pengeudlåner
- Mølleren havde ofte officielle stillinger og embeder
 - Typisk herredsskriver
- Møllerens sønner var fritaget for værnepligt indtil 1829

Møllerens sociale relationer

- Møllerens omgangskreds
 - Præst og degn
 - Herredsfoged og forvalter
 - Andre møllerslægter
- Møllerens børn blev så vidt muligt gift med andres mølleres børn

Var mølleren velhavende?

- Både ja og nej:
 - I 1735 døde møller Mogens Rasmussen i Sandager Mølle ved Odder. Hans bo blev opgjort til 75 Rdl.
 - Da mølleren i Skiægs Mølle ved Odder, Jørgen Nielsen Skiæg, døde i 1739, blev hans bo opgjort til 13.394 Rdl.
- Han var ikke kun fæster på Skiægs Mølle, men ejede flere gårde i landsbyen Kalhave vest for Horsens. Desuden optrådte han som pengeudlåner.

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

19 / 54

Skatteliste 1789, Hads Herred

	Antal	Gennemsnitlig formue, Rdl	Gennemsnitlig årlig indkomst, Rdl
Møllere	7	1084	91
Stampemøller	1	50	10
Herredsfoged	1	-	150
Sognepræster	9	3712	273
Degne	9	111	103
Selvejergårdmænd	78	315	-
Fæstegårdmænd	211	100	-
Gårdmænd, uspecificeret	251	86	-
Kromænd	2	100	65
Smede	30	11	7

På besøg i en møllegård Ellested Vandmølle, Frilandsmuseet

Møllerslægter, hvem er en møller?

- En mølle ejer
 - Oprindeligt klostre, kongen eller godsejer
- En møllefæster eller -forpagter
 - Som regel af **møllerslægt**
- En møllersvend
- (En møllerdreng)

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

22 / 54

Kilder til møllerslægterne

- Kirkebøger og folketællinger
- Skifter
- Fæstebreve
 - i godsarkiverne
 - ofte skrevet af i skifterne
 - fra ca. 1810 i skøde- og panteprotokoller
- Københavns Møllerlavs protokoller
 - Ind- og udskrevne svende, 1838-1874
 - Lavsprotokol 1750-1876

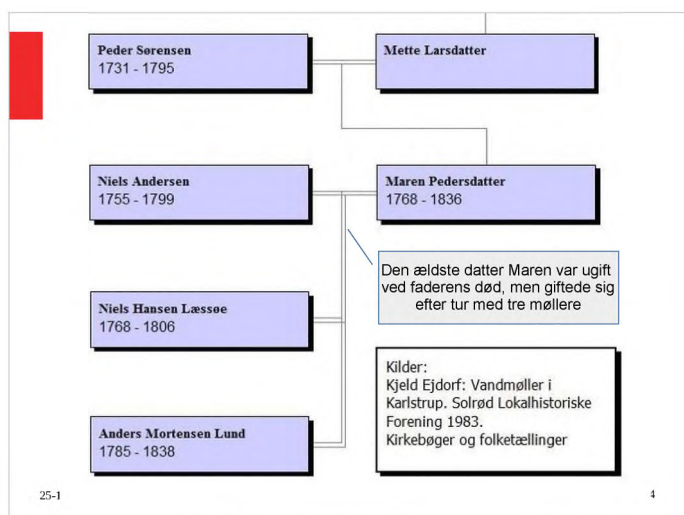
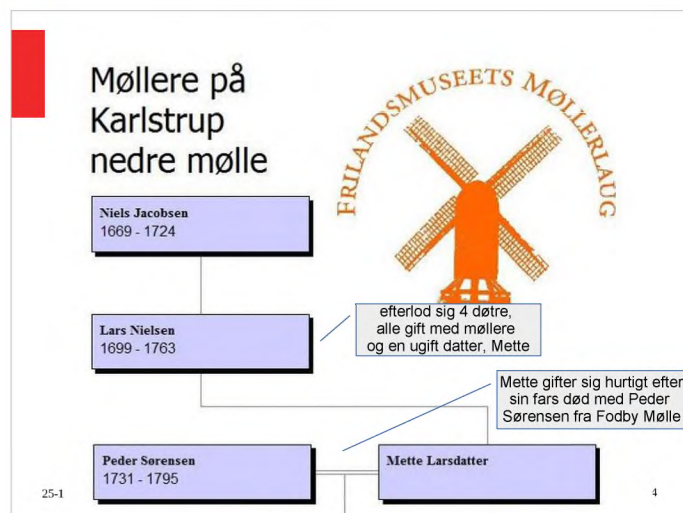
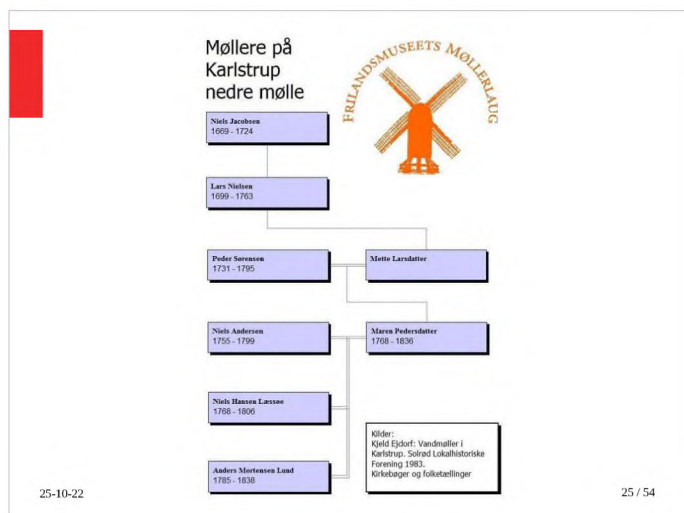
25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

23 / 54

Karlstrup stubmølle

- ### Fæstebrev på Bregninge Mølle på Tåsinge, 1711
- Jeg Elisabeth Knuht Salig Knud Juels til Taasinge ... stæder og fæster hermed vejmølle-huset i Bregninge samt vejmøllen på Bregninge Mark, som Jørgen Jørgensen sidst har beboet og brugt, til Niels Hansen Møller på hans livstid, at nyde, bruge og beholde, forudsat:
 - at han til rette tid betaler den årlige afgift: Tyve Rigsdaler,
 - holder møllen og huset forsvarligt ved lige,
 - og omgås mine bønder ... så de ej kan have årsag til at klage over
 - ulovlig toldning
 - udygtig maling eller ophold
 - og i øvrigt retter sig efter de kongelig love og forordninger.
- 25-10-22 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 30 / 54

Kilder til møllebygningernes historie

- Hvordan finder jeg oplysninger om en bestemt mølle?
 - Litteratur
 - Hjemmesider
 - Trykte kilder
 - Utrykte kilder

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

31 / 54

Litteratur

- Henrik Pedersen: De Danske Landbrug, 1928, genoptrykt 1975
 - på grundlag af Matriklen 1688
- Meyn og Loft: Danske Møller, 697 sider, 1934
- Christensen: De fynske kornmøller og deres møllere ca. 1660-1800, 237 sider, 1985
- Sørensen: Rundt til danske vandmøller, 142 sider, 1991
- Møllepuljen: Møllebygninger i Danmark, 820 sider, 1993
- Lebech-Sørensen: Vindmøller og Vandmøller i Danmark, 4 bind, 2001-2009

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

32 / 54

Trykte kilder

- Kronens Skøder paa afhændet jordegods i Danmark fra reformationen til nutiden, fra 1535 til 1765, 5 bind.
 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287763>
 - https://bibliotek.slaegt.dk/cgi-bin/koha/opac-search.pl?idx=&q=kronens+sk%C3%B8der&limit=&weight_search=1
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold Fra 1551 til 1660, 39 bind, udkommet mellem 1885 og 2005.
 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287765>
 - https://bibliotek.slaegt.dk/cgi-bin/koha/opac-search.pl?idx=&q=kancelliets+brevb%C3%B8ger&limit=&weight_search=1

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

33 / 54

Kronens Skøder, 1753

1753. 9. Jan. Aab. Brev, hvorved det bevilges Laers Møller til Nipstrup Gaard i Vendsyssel, at han istedenfor en ham i Jerslef S. ved Steerup By tilhørende Vandml., Øster Steerup Ml. kaldt, maa bygge paa dens Grund en Vejrml. af samme Størrelse med Vilkaar, at Vandmøllen straks nedbrydes og aldeles nedlægges, og at han og de efterkommende Ejere af Nipstrup Gaard fremdeles skatter af Vandmøllens Misk., 2-1-»-». RK. EP. 22, 240 (Nr. 201); I.

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

34 / 54

Utrykte kilder: Almindelig ejendomshistorie

- Tingbøger
- Realregistre, skøde- og pantebøger
- Brandforsikringsarkivalier
- Matriklen 1844
- Matrikelkort
- Topografiske kort

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

35 / 54

Utrykte kilder: Ældre matrikler

- Kommissionsmatriklen 1662
- Amtsstuematriklen 1664
- Landmålingsmatriklen 1682/88
 - Markbøger, modelbøger
- Mølleskyldsansættelsen (møllebogen) 1689
- Hartkonsspecifikationer 1788-89

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

36 / 54

Andre utrykte kilder

- Rentekammerets ekspeditioner 1660-1848
- Diverse møllesager i Rentekammeret 1660-1848
- Generaltoldkammer og Kommercekollegiets resolutioner
- Bygningsskatten 1802

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

37 / 54

Glimt fra nogle møllers historie

- **Fuglevad Vindmølle**
 - **Opført 1832**
 - **Eksisterer stadig**
- **Oust Vandmølle**
 - Første gang nævnt 1489
 - Blev nedlagt i begyndelsen af 1900-tallet

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

38 / 54

Fuglevad Vindmølle

Fuglevad Vindmølle

- Møller Johan Christian Lund fra Hove Mølle købte i 1802 Fuglevad Vandmølle.
- 1812 fik han tilladelse til at opføre en valkemølle ved vandmøllen, men udnyttede ikke tilladelsen på grund af vandmangel.
- 1814 fik han tilladelse til at opføre en hollandsk vejrmølle til grynmalning, heller ikke denne tilladelse udnytter han.

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

40 / 54

Fuglevad Vindmølle

- 1818 døde Johan Christian Lund, enken driver møllen videre med hjælp fra sønnen Johan Jørgen Lund og svogeren, møllebygger Johan Lund.
- Sønnen Johan Jørgen Lund overtager møllen i 1829.
- 1832 bygger han vejrmøllen og en hestemølle

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

41 / 54

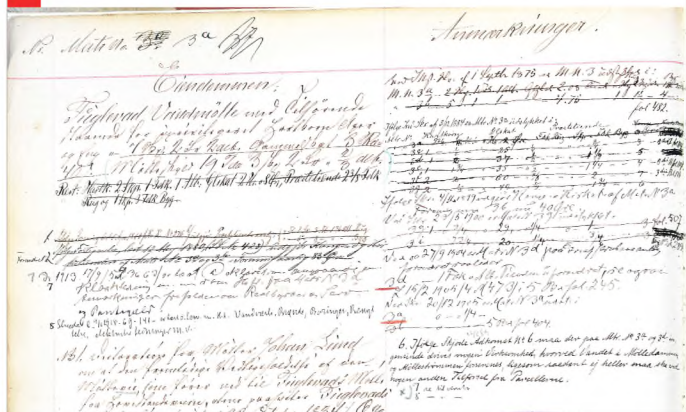
- Realregister
- Skøde- og panteprotokol
- Synsforretning

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

42 / 54

Fuglevad Vindmølle, realregister

Skøde- og panteprotokol

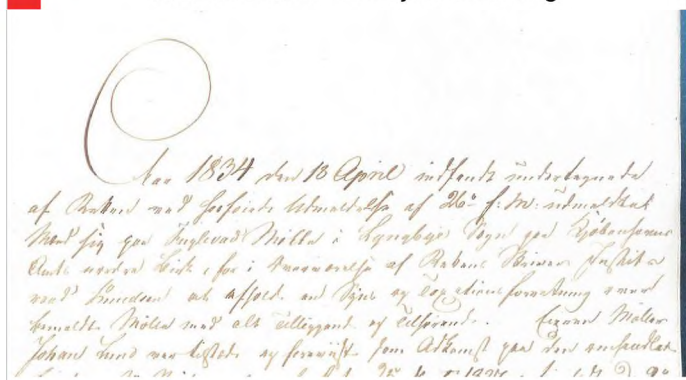

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

44 / 54

Justitsdokumenter: synsforretning

Glimt fra nogle møllers historie

- Fuglevad Vindmølle
 - Opført 1832
 - Eksisterer stadig
- Oust Vandmølle
 - Første gang nævnt 1489
 - Blev nedlagt i begyndelsen af 1900-tallet

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

46 / 54

Oust Vandmølle, Borup sogn, Støvring Herred, Randers amt

Oust Vandmølle ca. 1913

Oust Vandmølle

25-10-22

Hans Peter Poulsen,

© Kort & Matrikstyrelsen

Oust Vandmølle

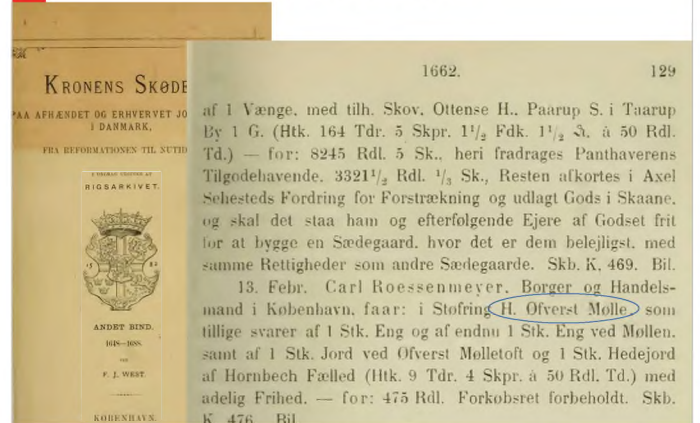
- Nævnt første gang i et tingsvidne fra 1489
- Oprindeligt klostermølle, senere krongods
- 1630 fæstet af tolder Mogens Nielsen i Randers
- 1662 solgt til selveje
 - Kan findes i Kronens Skøder
- Matriklen 1688
 - Markbogen for Borup sogn
 - Modelbogen for Borup sogn

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

49 / 54

Kronens Skøder

Oust Mølle nævnes ved nedlæggelsen af en anden vandmølle

11. Nov. RK. Skr. til Konferensraad og Amtmand Trap-paud, at Kongen d. 31. Okt. næstleden har resolveret, at den øde Ml., Ringe kaldet¹, maa herefter nopybygget forblive,

¹ I Kovsted S., Nørhald Hd.; den tilhørte Kongen, var allerede øde, da Matr. blev indrettet, men blev ansat til at skatte af 2 Tdr. Htk. Misk., saafremt den igjen kand blive opsat. (Nævnte Resol. med Bilag og Matr.).

1752—53. 387

imod at nuværende og efterkommende Ejere af de 4 Mlr. Eistrup, Kongensvad, Borup og Oust, alle i Drbg. A., svarer af de 2 Tdr. Misk.s Htk., hvortil den nedlæggende Ml. i Matr. inden Linien er takseret, alle Skatter og Paabud fra Okt. Kvartals Begyndelse indevær. Aar. Aarh.-Ribe St. Kpb. ZZ, 59.

25-10-22

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

51 / 54

Oust Mølle i matriklen 1688

Oust Mølle i matriklen 1688

235

Tabell (fortsat). Ejendomme, Hartkorn og dyrket Areal i 1682. a. Efter Bosættelser. 33. Dronningborg Amt.

Bosættelsens Navn	Gaarde		Huse med Jord		Huse uden	Anden skyldsæt Jord	I alt	
	Antal	Htk. Tdr.	Antal	Htk. Tdr.	Htk. Tdr.		Htk. Tdr.	Dyrket Areal Tdr. Ld.
Stovring Herred (fortsat)								
Gimming	10	66,99	1	0,11	*	1,30	68,10	420,2
Tjæreby	9	89,34	*	*	*	0,36	99,70	392,2
Gimming Sogn ..	19	166,03	1	0,11	*	1,66	167,80	812,4
Lem By og Sogn.	16	111,84	1	0,06	1	*	111,90	499,2
Raasted	11	83,34	2	0,12	2	1,64	85,30	473,9
Svejstrup	4	39,59	*	*	*	0,01	39,60	322,5
Blegvad	1	11,03	*	*	*	*	11,03	66,9
Hedegaard	1	5,33	*	*	*	*	5,33	39,9
Raasted Sogn ...	17	189,49	2	0,12	2	1,65	191,26	802,3
Djærgby	11	98,73	2	0,09	*	2,44	101,26	542,9
Hjalsø	9	74,46	*	*	*	*	71,49	396,5
Ovstmølle	1	4,59	*	*	*	*	4,59	16,8
Røndrup	9	70,17	*	*	*	0,10	70,27	409,1
Borup	4	56,82	*	*	*	0,61	57,43	324,7
Borup Mølle	1	1,18	*	*	*	*	1,18	7,2
Borup Sogn	35	302,54	2	0,09	*	3,15	306,08	1 697,3
Dronningborg Lødg.	1	95,60	*	*	*	*	95,60	307,1

25-10-22

53 / 54

